

Z. J. CLEVE – SUOMALAISUUSMIES JA KOULUPEDAGOGIIKAN SYSTEEMINRAKENTAJA¹

Juha Hämäläinen

Zachris Joachim Cleve (1820–1900) toimi vuosina 1862–1882 Helsingin yliopistossa kasvatus- ja opetusopin professorina. Hän edusti pedagogiikassa oppituolinsa edeltäjän J. V. Snellmanin tavoin hegeliläistä suuntausta. Koululaitoksen historiassa Cleve tunnetaan erityisesti oppikoulun kehittäjänä, mutta hänellä oli keskeinen asema myös siinä komiteassa, joka laati tekstin vuonna 1866 hyväksytyyn kansakouluasetukseen. Cleve antoi merkittävän panoksen suomalaisen sivistyselämän kehitykselle aikana, jolloin kansallisen itsenäisyyden ja itsetietoisuuden aineellista ja henkistä perustaa luotiin. Artikkelissa hahmotellaan Cleven kasvatustieteen yleispiirteitä.²

Hegeliläinen idealismi ajattelun viitekehyksenä

Suomalaisessa kasvatustieteessä syntyi 1800-luvulla hegeliläisen filosofian pohjalle erityinen kasvatustieteen traditio, jonka merkittävimmät edustajat olivat J. J. Tengström, A. A. Laurell, J. H. Avellan, J. V. Snellman ja Z. J. Cleve. Hegeliläiseen filosofiaan syvästi perehtynyt Kari Väyrynen on tehnyt tästä traditiosta ansiokkaan oppihistoriallisen väitöskirjan, jossa hän on tarkastellut erikseen seikkaperäisesti myös Cleven ajattelua (Väyrynen 1992). Cleven ajattelua ja toimintaa ovat eritelleet myös E. Böök pian Cleven kuoleman jälkeen 1900-luvun taitteessa ilmestyneessä artikkelikokoelmassa (Böök 1900–1904) ja M. Stenius 1930-luvulla ilmestyneessä väitöskirjassa (Stenius 1938). Väyrysen tutkimus on näistä kaikin puolin kattavin ja syväisin johdatus Cleven kysymyksenasetteluun ja ajatteluun.

Cleve julkaisi kaikkiaan kolme akateemista väitöskirjaa. Vuosina 1848 ja 1852 Helsingin yliopiston filosofisessa tiedekunnassa julkaistut väitöskirjat käsitelivät Spinozan ja Hegelin filosofiaa ja vuonna 1861 Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteellisessä tiedekunnassa julkaistu kasvatustieteellinen väitöskirja koulupedagogiikkaa. Kasvatustieteellisessä väitöskirjassa hän hyödynsi vuosina 1860–1861 Pohjoismaihin ja Keski-Eurooppaan tekemäänsä opintomatkaa, jonka tarkoituksena oli tutustua eri maiden koululaitoksiin. Koulupedagogiikasta tuli Cleven merkittävin tieteellinen työala (Väyrynen 1992) ja häntä on ilmeisen oikeutetusti kutsuttu “Suomen koulujen isäksi” (Stenius 1938) tarkoittaen hänen korvaamatonta teoreettista panostaan koululaitoksen muotoajana.

Akateemisten väitöskirjojensa lisäksi Cleve julkaisi muita teoksia, oppikirjoja ja artikkeleita. Keskeiset kasvatustieteelliset ajatuksensa hän esitti vuonna 1884 ilmestyneessä teoksessa *Grundlag till skolpedagogik* (suomeksi 1886) ja postuumina vuonna 1901 ilmestyneessä teoksessa *Människans bildning och dess vilkor*. Hän kirjoitti myös vuonna 1854 julkaistun ja pitkään käytössä

¹ Artikkelini on aiemmin julkaistu teoksessa Juhani Tähtinen & Simo Skinnari (toim.) 2007. Kasvatus- ja koulukysymys vuosisatojen saatossa. Suomen kasvatustieteellisen seuran Kasvatustieteen tutkimuksia – Research in Educational Sciences 29, 175–187.

² Esitys nojaa pääosin Cleven omiin kirjoituksiin, joihin viittausteknisesti on erikseen viitattu vain, jos kyseessä on jokin erityinen korostus Cleven tekstissä. Toisen käden lähteisiin on viitattu normaaliin tapaan, kun jossakin tulkinna on tukeuduttu toisen käden tietoon.

olleen psykologian oppikirjan *Försök till lärobok i psykologi*. Kaikissa näissä julkaisuissa Cleve takeutui vahvasti hegeliläiseen filosofiaan. Hän kritisoi voimakkaasti naturalismia ja determinismia sekä pedagogiikassa että psykologiassa ja korosti vapaan tahdon ja objektiivisen kulttuuritradition momentteja inhimillisessä olemassaolossa (Väyrynen 1992, 229). Hegeliläisen idealismin mukaisesti Clevelle ‘henki’ eri ilmenemismuodoissaan oli ensisijaista, ja tästä käsin hän rakensi myös pedagogisen teorian.

Cleven teoreettisen kiinnostuksen kohteena olivat kasvatuksen ja kansansivistyksen kysymykset, erityisesti koululaitos. Hänen tieteellinen ja yhteiskunnallinen toimintansa suuntautui koulutoiminnan kehittämiseen hegeliläisen filosofian pohjalta. Cleve oli tämän koulukunnan viimeinen aito edustaja Suomessa. Hänen jälkeensä spekulatiivinen pedagogiikka joutui väistymään pedagogista realismia edustaneen herbartilaisen aatesuunnan tieltä.

Koulupoliitikko ja yhteiskunnallinen vaikuttaja

Cleve osallistui virkatyönsä lisäksi – ja siihen liittyen – aktiivisesti yhteiskunnalliseen toimintaan. Hän toimi vuonna 1863 perustetun Suomen kasvatusopillisen yhdistyksen ensimmäisenä puheenjohtajana vuoteen 1878 sekä vuonna 1874 perustetun Kansanvalistusseuran ensimmäisenä puheenjohtajana vuoteen 1881 saakka. Näissä tehtävissä hän vaikutti merkittävästi kasvatustutkimuksen ja kansansivistystyön varhaisiin linjauksiin. Cleve osallistui myös poliittisesti. Hän lukeutui fennomaaniseen liikkeeseen ja hänet valittiin valtiopäiville vuosina 1872, 1877–1878 ja 1882.

Yhteiskunnallisena toimijana Cleve edusti suomenmielistä suuntausta, joka kiinnittyi snellmanilaiseen aatemaailmaan ja jatkoi kansallisen heräämisen pohjalle syntynyttä yhteiskunnallista liikehdintää. Suomalaisuusliike korosti kansansivistyksen merkitystä kansallisen itsetietoisuuden luoja, kansallishengen kohottajana ja kansallisen yhtenäisyyden lujittajana. Kansakunnan moraalisena ja sivistyksellisenä tasona kohottaminen nähtiin osaksi sivistyneistön laajaa yhteiskunnallista tehtävää.

Cleven elämäntyön perusta rakentui jo varhain. Opiskeluaikanaan hän omaksui hegeliläiseen filosofiaan pohjautuvan suomalaisuusaatteen, toimi kirjallisuuden harrastuksen edistämiseksi ja osallistui aktiivisesti ylioppilaselämään toimien muutaman vuoden ajan savokarjalaisen osakunnan kuraattorinakin. Cleven elämäkerran kirjoittaja toteaa, että “osakuntaelämä yhdessä kirjallisuuden harrastuksen ja hellittämättömien opintojen kanssa oli kypsyttänyt nuorena filosofissa vähitellen täyteen kukkaansa ne molemmat elämänarvot, isänmaa ja tiede, jotka antoivat leimansa hänen pian alkavalle miehuuden toiminnalleen” (Stenius 1938, 61).

Vaikka Cleve aktiivisina työvuosinaan osallistuikin monipuolisesti päivänpolitiikkaan ja aikalaisskeskusteluihin, hän keskittyi pedagogiikassa universaalien ja ylihistoriallisen kokonaisjärjestelmän kehittelyyn. Aineksia tähän hän sai erityisesti hegeliläisestä pedagogiikasta, joka hallitsi suomalaista kasvatusopillista keskustelua ja tutkimusta melko suvereenisti 1860-luvulta 1880-luvulle. Filosofina Cleve oli ennen kaikkea kasvatustutkimuksen filosofi. Hänen kiinnostuksena suuntautui erityisesti inhimillisen sivistyksen olemukseen ja sen edistämisen ehtoihin, antropologisiin ja yhteiskuntateoreettisiin kysymyksiin sivistyksen perusteiden ja merkityksen tarkastelussa.

Cleven elämäntyö liittyi kiinteästi kansalliseen heräämiseen. Hän jatkoi Snellmanin rinnalla ja tämän aatetoverina sitä kulttuurista ja aatteellista perintöä, jolle Henrik Gabriel Porthan

oppilaineen oli luonut perustaa valistuksen ja sittemmin uushumanismin hengessä, ja jota osaltaan Adolf Ivar Arwidsson – tosin selvemmin kansallisromantiikasta käsin – oli kannattajineen edistänyt puolustaessaan suomalaisten kansallista ja sivistyksellistä omintakeisuutta (Hämäläinen 1989). Cleven osaksi tuli koulun yhteiskunnallisen tehtävän hahmottaminen tässä kontekstissa.

Koulu- ja opetussuunnitelmakomiteoissa Cleve käsitteli mitä erilaisimpia periaatteellisia ja käytännöllisiä kysymyksiä aina koulutyön yksityiskohtia myöten: koulutusjärjestelmän rakenteita, kysymystä opetuskielestä, oppiaineiden tuntimääriä eri kouluasteilla ja koulumuodoissa, opetushallinnon järjestämistä ja opetuksessa noudatettavia didaktisia toimintalinjoja (Böök 1900–1904). Koulupoliittisessa toiminnassaan Cleve sovelsi johdonmukaisesti sisäistämäänsä kasvatus- ja yhteiskuntafilosofisia periaatteita, joiden kulmakivenä oli ajatus sivistyksen perustavasta merkityksestä niin yksilölle kuin yhteiskunnallekin.

Sivistyskeskeinen antropologia

Cleven ajattelussa, kuten kasvatusfilosofisessa tutkimuksessa yleensä, korostui kysymys siitä, mikä tai mitä ihminen on. Filosofiselta kannalta Cleveen perehtynyt Kari Väyrynen huomauttaakin, että Cleve “korosti antropologista momenttia, ‘luonnollista ihmisessä’, enemmän kuin Hegel ja Snellman” (Väyrynen 1992, 221). Cleve piti kysymystä ihmisluonnosta psykologian ja pedagogiikan peruskysymyksenä. Naturalismin ihmiskuvan hän katsoi yksipuoliseksi ja riittämättömäksi, koska se ei tavoita sitä, mikä ihmisenä olemisessa ja ihmisen kehityksessä on olennaista: kulttuurista olemistapaa, henkisyttä, sivistystä.

Analysoidessaan sivistyksen olemusta ja ehtoja postuumina julkaistussa teoksessaan *Menniskans bildning och dess vilkor* Cleve toteaa, että sivistyksen laadun tarkastelu johtaa väistämättömästi ihmisen syvimmän olemuksen ja alkuperän äärelle. Hän kysyy muun muassa, onko ihminen luotu Jumalan kuvaksi, kuten Raamattu opettaa, vaiko kehittynyt eläimestä, niin kuin darwinilainen luonnontiede väittää. Antamatta tähän yksiselitteistä vastausta Cleve korosti ihmisen kehityksen omalaatuisuutta ja omalakisuutta suhteessa muuhun luomakuntaan. Hän arvosteli ankarasti Rousseauin ja tämän seuraajien korostamaa luonnollisen kehityksen periaatetta, jossa ihmisen erityislaatua ei ymmärretä.

Naturalismin kritiikissään Cleve kiinnitti huomiota siihen, että inhimillistä sivistystä ja siihen liittyvää henkistä itsenäisyyttä, tahdon vapautta ja objektiivista siveellisyyttä ei voida palauttaa luonnolliseen inhimillisyyteen, vaan nämä kietoutuvat ihmisen olemassaoloa määrittäviin yhteiskunnallisuuteen ja historiallisuuteen, joiden kehittyminen ei ole rinnastettavissa elottoman ja elollisen luonnon kehitykseen (Väyrynen 1992, 238–239). Ihmisellä on potentiaalinen kyky sivistykseen. Tämä realisoituu, kun ihminen pääsee osalliseksi sivistystä ylläpitävistä kulttuuri- ja muodoista. Luonto itsessään ei luo kulttuuria, vaan sen tekevät ihmiset yhteiskunnallisesti ja historiallisesti muotoutuvissa prosesseissa.

Cleven mukaan kieli ja ajattelukyky erottavat ihmisen eläimestä ja luovat sivistyksen perustan. Inhimillinen kulttuuri perustuu ihmisen arvotajuntaan, kykyyn kokea ja tiedostaa arvoja. Hyvän ja pahan taju, totuuden tavoittelu, kauneuden kokeminen sekä usko Jumalaan ovat syvästi inhimillisiä ominaisuuksia, jotka erottavat ihmisen muusta luomakunnasta. Totuus, oikeus, kauneus, rakkaus ja pyhyys eivät merkitse eläimille mitään. Ihmisessä nämä ominaisuudet kehittyvät

kasvatuksen myötä, osallisuudessa kulttuuriperintöön. Näiden pohjalle rakentuu inhimillinen sivistys.

Totuudellisuus, eettisyys, esteettisyys ja uskonnollisuus eivät ole ihmisen synnynnäisiä ominaisuuksia. Ihminen kasvaa niihin vähitellen, ja niiden kasvupohjana ovat erilaiset niitä ilmentävät kulttuurimuodosteet. Ihmisellä on synnynnäinen sivistyskyky, synnynnäinen kyky tiedostaa ja kokea arvoja ja kasvaa kulttuuripersoonallisuudeksi. Tämän kyvyn Cleve on taipuvainen liittämään ajatukseen ihmisestä Jumalan kuvana, joskin hän katsoo, ettei Raamatun luomisilmoituksen ja Darwinin evoluutioteorian välillä välttämättä ole ristiriitaa. Sivistys on ihmisen jalostumista pois luonnontilasta korkeampaan olotilaan, luonnon alistamista hengelle.

Hyvyys (det goda) on Cleven mukaan se sivistyksen ideaalinen perusta, jonka varaan sivistys viime kädessä rakentuu. Ihminen on luonnostaan itsekäs, ja hyvyys on pyrkimistä pois luonnollisen itsekkyyden tilasta. Ihmisen osa maan päällä on etsiä hyvyttä, vaikka sitä ei voikaan täydellisesti löytää. Tämä johtaa ihmisen tarkastelemaan Jumalan olemusta, sillä “kukaan ei ole hyvä paitsi Jumala yksin”. Cleven ajattelussa oli vahvoja teologisia painotuksia, jotka nousevat erityisen vahvasti esiin hänen tieteellisen tuotantonsa ohessa julkaistuissa runoissa (Väyrynen 1992, 221). Cleven filosofinen ajattelu ja argumentaatio näyttäisivät joka tapauksessa rakentuvan hegeliläisen metafysiikan pohjalle.

Sivistyksen ideaalisena tunnusmerkkinä on Cleven mukaan ihmisen pyrkimys totuuteen (det sanna) ja oikeuteen (det rätta). Hyvyyden etsiminen on samalla totuuden ja oikeuden etsimistä, koska vain niiden kautta ihminen voi kohota aistillisuutensa valtiaaksi. Cleve huomauttaakin, että vasta sitten kun ihminen hyvyyden etsinnässään tavoittelee totuutta ja oikeutta, hän ansaitsee nimen ihminen. Tässä on yhdenmukaisuutta Kantin ajatukseen siitä, että ihminen voi tulla ihmiseksi vain kasvatuksen avulla. Ihmisyys, se mikä ihmisessä on inhimillistä ja tekee ihmisestä varsinaisen ihmisen, toteutuu sivistyksessä. Cleve katsoi myös ihmisarvon sisältyvän olennaisesti oikeuden ja totuuden käsitteisiin ja niiden toteutumiseen yhteiskunnassa.

Määritellössään sivistyksen toteutumisen ehtoja Cleve viittaa kristinuskon opinkappaleeseen, jonka mukaan Jumala ilmoittaa itsensä työssään ja sanassaan. Oppiakseen tuntemaan hänen työtään ihmisen täytyy tutkia ja oppiakseen ymmärtämään hänen sanaansa ihmisen täytyy ajatella. Näin ajattelu ja tutkimus määrittyvät inhimillisen sivistyksen ehdoiksi ja välineiksi. Jokainen askel tutkimuksen ja tiedon lisäämisessä sivistykseen sisältyneinä merkitsevät edistysaskeleita myös hyvyydessä. Jumalan tekojen ja hänen tahtonsa täydellisyyden tunteminen auttavat ihmistä hallitsemaan luontaista itsekkyyttään ja johtavat häntä hyvään.

Pyrkiminen hyvään johtaa ihmisen etsimään totuutta ja oikeutta, luomaan sivistystä. Tässä ihminen saavuttaa henkisen kauneutensa. Cleve tulkitseekin sivistyksen ideaaliseksi muodoksi kauneuden (det sköna). Sivistyksen muoto kauneutena on sisäinen, mutta se ilmenee myös ihmisen ulkoisessa käytöksessä: hyvyys totuus ja oikeus inhimillisenä sivistyksenä, pyrkiminen niihin ja niiden tavoittelu, näyttäytyvät ihmisen elämäntavassa ja käyttäytymisessä kauneutena.

Sivistys on Cleven mukaan ihmisen korkein maallinen kutsumus. Hyvä, oikea, tosi ja kaunis ovat ajattomia henkisiä ihanteita, joiden kautta ihminen vapautuu luonnon välttämättömyyden alaisesta ihmiselle luontaisesta subjektiivisuudesta kohti objektiivista tarkoitusta, järjellistä elämänasennetta ja siveellistä itsenäisyyttä. Niiden kautta ihminen ylittää luontonsa ja saavuttaa korkeamman moraalisen toimintatavan. Sivistys ei siis ole ihmisen luontainen ominaisuus, vaan pitkäaikainen kasvuprosessi, joka merkitsee “ihmisen kehitystä hyvässä oikeuden aatteen ohjaaman

totuuden etsimisen välityksellä, jolloin kauneuden aate antaa tälle muodon ilmeten yksilön sivistyksen saavutuksiin perustuvan siveellisen tottumuksen vapaudessa, sivistyneen siveellisessä luonteessa” (Stenius 1938/II, 9). Sivistys merkitsee korkeampaa ihmisyyttä – ei vain ihmisluonnon jalostumista vaan ihmiselle luontaisen subjektiivisuuden, tietämättömyyden, itsekkyyden ja pinnallisuuden voittamista. Hegeliläisittäin ilmaistuna se on ihmisen kasvamista luonnon pakosta järjen vapauteen.

Cleven päättely muistuttaa Platonin ideaoppia siinä, että hän tulkitsee hyvyuden, totuuden, oikeuden ja kauneuden ajattomiksi ja muuttumattomiksi. Cleven mukaan kaikki inhimillinen sivistys tähtää yhteen ja samaan päämäärään: näihin ikuisiin ja muuttumattomiin arvoihin. Koulupedagogiikan kehittäjänä häntä luonnollisesti kiinnosti, miten koulu yhteiskunnallisena instituutina suhteutuu näiden arvojen edistämiseen tähtääviin inhimillisiin pyrkimyksiin. Näin Cleven filosofinen antropologia sai konkreettista ja käytännöllistä sisältöä.

Koulu sivistysinstituutina

Hegeliläisessä yhteiskuntafilosofiassa hahmotetaan yhteiskunnallisen toiminnan olemusta. Cleven koulupedagogiikan peruskysymys koski sitä, mitä koulu on yhteiskunnallisena instituutina ja miten se voi täyttää yhteiskunnallisen tehtävänsä (Väyrynen 1992, 244). Vastatakseen tähän Cleve tarkasteli koulun suhdetta yhteiskunnan muihin instituutioihin, hahmotti sen paikkaa yhteiskuntaelämän kokonaisuudessa erityisesti – hegeliläisittäin – suhteessa perheeseen, kansalaisyhteiskuntaan ja valtioon, eritteli koulun tehtävää kasvatuksen ja sivistyksen näkökulmasta ja jäseni koulun tehtävää klassisten humanististen arvojen pohjalta.

Cleve nimitettiin kasvatusopin professorin virkaan 1862. Hänen vuonna 1884 ilmestynyt pääteoksensa *Grunddrag till skolpedagogig* (Koulujen kasvatusoppi) pohjautui hänen 1860-luvulla pitämiinsä luentoisiin, joissa hän hahmotteli pedagogiikan järjestelmää ja koulupedagogiikan keskeisiä periaatteita. Nimenomaan Cleven luentosarjan koulupedagogiikasta on katsottu olleen “kypsyneintä, mitä hän elämässään sai aikaan” (Stenius 1938/I, 130). Cleven näkemykset koulun olemuksesta ja tehtävistä ilmensivät omintakeista ja luovaa otetta, vaikka hän yleisesti seurasi opettajansa J. V. Snellmanin linjauksia.

Cleve käsitti koulun sivistysinstituutioksi, mutta katsoi sivistyksen käsitteen liian laajaksi kuvaamaan koulun erityistä yhteiskunnallista tehtävää. Sivistystehtävää toteuttavat yhteiskunnassa monet muutkin tahot. Koulun yhteiskunnallisen tehtävän ymmärtämiseksi sen luonnetta sivistysinstituutina tuli spesifioida sen ominaislaatua kirkastavalla tavalla. Ajatuksellisen otteen saamiseksi koulun olemuksesta tarvittiin koulua yhteiskunnallisena toimintana profiloivia jäsenyksiä. Tältä pohjalta Cleve katsoi koulun perustehtäväksi ihmisten johdattamiseen totuuteen.

Cleve määritteli koulun roolin suhteessa kotikasvatukseen positiivisemmin kuin Snellman, jonka mukaan – kategorisesti ilmaisten – koti kasvattaa ja koulu opettaa. Koulun yhteiskunnallinen merkitys perustuu Cleven mukaan siihen, että se ohjaa ihmisiä totuudellisuuteen. Näin koulu auttaa ihmisiä luomaan tietoista kriittistä suhdetta niihin tradition tapoihin ja uskomuksiin, joihin he sosiaalistuvat perheessä saamansa kasvatuksen kautta. Koulu on siten muutosvoima yhteiskunnassa: se luo pohjaa totuudellisuuteen ja kriittiseen ajatteluun perustavalle yhteiskuntaelämän humanisoitumiselle. Koulussa opitaan tarkastelemaan asioita totuuden perspektiivistä, millä on

myös olennaista eettistä sisältöä. Kyse ei ole vain lasten tietomäärän kartuttamisesta, vaan kouluopetuksella on selkeästi kasvattava merkitys.

Hegelinlaisen “siveellisen maailmanjärjestyksen” kolme peruselementtiä - perhe, kansalaisyhteiskunta ja valtio - muodostavat kokonaisuuden, joka tarjoaa yhteiskuntafilosofisen apparaatin koululaitoksen yhteiskunnallisen luonteen ja tehtävän systemaattiselle tarkastelulle. Kysymys kuuluu, mikä on koulun paikka siveellisessä maailmanjärjestyksessä ja millainen on sen suhde perheeseen, kansalaisyhteiskuntaan ja valtioon. Cleve ei kehittänyt samanlaista ylyksilöllistä “siveellistä maailmanjärjestystä” kuin Snellman. Sen sijaan hän määritteli koulun suhdetta perheeseen ja kansalaisyhteiskuntaan: totuusinstituutiona koulu on väistämättä kriittisessä suhteessa sekä perheessä tapahtuvaan kritiikittömään tradition omaksumiseen että kansalaisyhteiskunnassa vallitseviin sattumanvaraisiin trendeihin (Väyrynen 1992, 244–247). Koululla on oma erityinen yhteiskunnallinen ja kulttuurinen tehtävänsä, joka kiteytyy sivistyksen ja totuuden käsitteisiin.

Vaikka Cleve katsoi, että koulutoimi kuuluu pikemmin julkiseen kuin yksityiseen valtapii-riin, hän oli taipuvainen korostamaan koulun suhteellista autonomiaa. Koulu sivistystehtävä ei ole alistainen poliittisille eikä taloudellisille intresseille. Koulun tehtävä on humanistinen: ei tiettyjen poliittisten ja taloudellisten päämäärien toteuttamista vaan oppilaiden ja heidän tulevaisuuden yhteiskuntansa yleisinhimillisten kehitysmahdollisuuksien edistämistä. Tässä Cleve muistuttaa saksalaista uskantaileista kasvatusteoreetikkoa Paul Natorpia, joka myös korosti kasvatustoi-
men riippumattomuutta muista kuin ihmisyyden edistämisen intresseistä (Natorp 1899). Vain riittävän autonomisena koulu pystyy toteuttamaan tarkoitustaan sivistysinstituutiona.

Cleve rakentaa koulun suhteellisen autonomian periaatteen johdonmukaisesti totuuskäsitteelle: koulu asettuu kriittiseen suhteeseen muuhun yhteiskuntaan juuri totuuden edistämistehtävänsä kautta. Koulun “tulee problematisoida nykyinen aikakausi ja etsiä sen jälkeen tulevan arvoa: muutoin sillä ei ole humanisoivaa merkitystä tulevaisuuden sivistykselle” (Väyrynen 1992, 248). Totuusinstituutiona koulu eroaa yliopistosta siinä, että “koulun kohteena on ennen kaikkea käytännöllinen, hyvään toimintaan tähtäävä totuus”, kun taas yliopistossa tapahtuva tieteellinen tutkimus rajoittuu vapaaseen totuuden etsimiseen (Väyrynen 1992, 246). Tieteellinen tieto on koulun sivistystehtävän käyttövoima: koulu siirtää tieteellistä maailmankuvaa ihmisten elämäntähtäntöihin saattamalla lapset ja nuoret kosketuksiin tieteellisen tutkimuksen avulla hankitun totuuden kanssa.

Cleven mukaan koululla siis on yhteiskunnallisen toiminnan kokonaisuudessa ikään kuin oma reviiirinsä, jossa se kiinnittyy humanistisiin sivistyksen ihanteisiin ja määrittelee niistä käsin toimintansa. Kehittämällä nousevan sukupolven arvotajuntaa ja ohjaamalla lapsia ja nuoria tavoittelemaan elämässä totuutta, oikeutta ja kauneutta koulu inhimillistää yhteiskuntaa ja luo pohjaa toimivan ja keskustelevan kansalaisyhteiskunnan rakentumiselle. Tällaisella kansalaisyhteiskunnalla on puolestaan positiivinen kasvatuksellinen funktio ihmisten elämässä. Sukupolvi sukupolvelta ihmisyyden toteutuu täydempänä kansakunnan hengen kehityksessä.

Cleve ei mieltänyt koulua Snellmanin tavoin kansalaisyhteiskunnan mielivaltaisuutta kurissa pitävän valtiollisen järjen edustajaksi. Pikemminkin koulu luo humanististen arvojen muodostamasta kiintopisteestä käsin kansalaisyhteiskuntaa vahvistavaa henkistä elämää ja kriittistä kansalaisuutta vaihtelevien ja epävarmojen poliittisten intressien vastavoimaksi.

Idealistisen koulupedagogiikan ohjelma

Cleven mukaan tietoisuuden jatkuva lisääntyminen ja avartuminen laajentaa ihmisen sivistystä totuuden alueella, mutta sen sisältö ja todellinen arvo riippuvat sen suhteesta oikeuteen. Yhteiskunta on olemassa, että oikeus, Jumalan tahto, toteutuisi maan päällä. Ihmisen sivistyminen tapahtuu yhteiskunnassa, kosketuksessa omaan kulttuuriperintöön. Koulu toimii tässä välittäjänä.

Yhteiskunnallisena instituutioon koulu ylläpitää ja siirtää inhimillistä tietopääomaa sukupolvelta toiselle. Se ei kuitenkaan vain kartuta oppilaiden tietoja vaan toteuttaa laajempaa sivistystehtävää ohjaamalla kasvavaa sukupolvea tavoittelemaan elämässä totuutta ja oikeutta.

Koulupedagogiikkansa päälinjat Cleve esitti teoksessa *Koulun kasvatusoppi*, jossa hän etsi vastausta erityisesti kolmeen kysymykseen:

- (1) Mikä koulu on yhteiskunnallisena laitoksena?
- (2) Mitä koulun on tehtävä nuorison sivistyksen edistämiseksi?
- (3) Mitä koulu vaatii opettajilta ja hallintovirkamiehiltään?

Cleven oman luonnehdinnan mukaan hänen teoksensa oli tarkoitettu nimenomaan opettajille ja opettajaksi aikoville – ei dogmaattisena sääntökokoelmana vaan virikkeenä omintakeiselle pohdinnalle. Kyse ei siis ollut varsinaisesti koulun olemukseen ja yhteiskunnalliseen tehtävään po-rautuvasta kasvatustutkimuksesta vaan laajemmalle lukijakunnalle suunnatusta oppi-kirjasta.

Cleven mukaan koulun tarkoituksena on luoda totuutta nuoren, nousevan sukupolven elämään. Koulu saattaa tulevan kansalaisen kykeneväksi sekä hankkimaan tietoja että toteuttamaan niitä niin omassa siveellisessä elämässään kuin yhteiskunnassakin toimiessaan. Ihminen ei kuitenkaan sivisty vain koulussa vaan myös perheessä ja yhteiskunnallisessa elämässä. Koululla on sosialisoinnin kokonaisuudessa oma sarkansa hoidettavana: se täydentää kodeissa ja yhteiskunnallisessa elämässä toteutuvaa sosialisointia.

Kysymys perheen ja koulun sekä koti- ja koulukasvatuksen välisestä suhteesta sävytti suomalaista koulukeskustelua 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Taustalla oli Snellmanin ja Cygnaeuksen periaatteellinen kiista koulun ja yleensä yhteiskunnallisen kasvatuksen luonteesta. Snellman korosti kotikasvatuksen ensisijaisuutta ja korvaamattomuutta, kun taas Cygnaeus katsoi koulun tehtäväksi puutteellisen kotikasvatuksen paikkaamisen. Cleve joutui väistämättä käsittelemään kysymystä koulun roolista suhteessa kotikasvatukseen.

Snellmanin kotikasvatuksen ensisijaisuutta painottavat näkemykset tulevat ymmärrettäviksi hegeliläisen yhteiskuntafilosofian viitekehyksestä vasten. Aidon hegeliläisesti Snellman erotti siveellisessä maailmanjärjestyksessä kolme perusvaltaa: perheen, kansalaisyhteiskunnan ja valtion. Siveellisen yhteiselämän perusta luodaan vanhempien kasvatustoimen kautta perheessä, joka Snellmanin mukaan on “siveellisyyden välitön olemassaolo rakkautena”. Mikään taho ei voinut korvata perhettä siveellisessä maailmanjärjestyksessä, ja perheen tuli saada toteuttaa tehtävänsä ulkopuolisten siihen puuttumatta. Siten Snellman ei voinut hyväksyä Cygnaeuksen visioita kotikasvatusta tukevasta, jalostavasta ja korjaavasta yhteiskunnallisesta koulu- ja lastentarhakasvatuksesta. Snellman katsoi lastenkasvatuksen kuuluvan vanhemmille ja lastenopetuksen valtiolle, joka toteuttaa sitä koululaitoksen avulla.

Päällisin puolin näyttäisi siltä, että Cleve toimi eräänlaisena välittäjänä Snellmanin ja Cygnaeuksen kiistassa. Hänen mukaansa koulu ei ole olemassa sen enempää perheen tukemista kuin yhteiskunnan auttamistakaan varten, joskin koulu toteuttamalla omaa tehtäväänsä sivistyslaitokseksi vaikuttaa positiivisesti niin perheen kuin yhteiskunnankin toimintoihin. Cleve siis katsoi, että koululla on oma erityinen tehtävänsä, joka ei määrity sen enempää kotikasvatuksen tukemiseksi kuin pelkäksi kansalaiskasvatukseksi tai yhteiskunnallisen edistyksen vaalimiseksi.

Cleve korosti koulun tiedollisen ja siveellisen tehtävän yhteenkuuluvuutta. Hän puolusti klassista sivistysajattelua ja yleishumanistisiin arvoihin perustuvaa koulusivistystä. Snellmanin tavoin hän katsoi, että koulun keskeisenä tehtävänä on tiedollisen sivistyksen kartuttamiseen perustuva kansalaiskasvatus. Tähän hän sisällytti ajatuksen koulun siveellisestä tehtävästä: “saattaa yhteiskunnan siveellinen sivistys totuutta vastaavaksi”. Cygnaeuskin oli puhunut koulun siveellisestä tehtävästä, jossa huolehditaan tiedon muuttumisesta vakaumukseksi, joka saa aikaan siveellisen jalostumisen.

Koulun tehtävänä on siis kasvattaa nuori, nouseva sukupolvi totuuden tuntoon. Kyse ei ole mahdollisimman laajan tietomäärän hankkimisesta vaan ajattelun laadusta. Kari Väyrynen kääntääkin ruotsin kielen termin ‘sanning’ totuudellisuudeksi korostaen sitä, että Cleve ei puhu niinkään lopullisesta totuudesta kuin kriittisestä pyrkimyksestä itsenäiseen käsittämiseen (Väyrynen 1992, 244–245). Aidon sivistyksen tuntomerkinä on ihmisen ponnistelu totuuden saavuttamiseksi. Koulun tehtävänä on kasvattaa ja opastaa ihmisiä tähän vaivannäköön.

Koulu suomalaisuuden palveluksessa

Suomalaisuuden edistäminen kuului keskeisesti Cleven poliittiseen ohjelmaan. Hänen kansallisuuskeskeisessä ajattelussaan on vahvasti samoja sävyjä kuin Snellmanilla, jolta hän olikin saanut merkittävimmät vaikutteet yhteiskunnallisiin visioihinsa.

Cleven kasvatusajattelun kahdeksi pääperiaatteeksi on tulkittu kansalliskasvatus ja siveellisen persoonallisuuden kehittäminen ja samalla arveltu, että hän olisi omaksunut kansalliskasvatuksen aatteen Snellmanin välittämänä kansallisen valtionkasvatuksen periaatetta korostaneelta Johann Gottlieb Fichteltä sekä keskeisen ajatuksen siveellisen persoonallisuuden ideasta Kantilta ja erityisesti Hegeliltä (Stenius 1938/II, 3–4). Cleven ajattelussa onkin nähtävissä uushumanismin selvää vaikutusta ja hänen kouluohjelmassaan selvää pyrkimystä rakentaa uushumanistisia ihanteita toteuttavaa koululaitosta.

Snellmanin tavoin Cleve korosti kielen keskeistä merkitystä kansakunnan elämässä ja yhteiskunnallisessa kehityksessä: yksi ja sama kieli pitää yllä yhtenäistä kulttuuria, jota tavallisesti kutsutaan kansallisuudeksi (nationalitet). Kehittyäkseen täydellisesti ja kaikella voimallaan kansallisuus tarvitsee yhteisen kielen lisäksi myös poliittista yhtenäisyyttä. Koulun keskeiseksi tehtäväksi määrittäykin kansallisen yhtenäisyyden vahvistaminen, mutta sen tuli olla puoluepoliittisesti riippumaton ja pysytellä päivänpoliittisten kiistojen ulkopuolella. Kansallisen yhtenäisyyden vahvistaminen tapahtui sivistystehtävää toteuttamalla, saattamalla lapset ja nuoret osallisiksi yleisinhimillisestä sivistyksestä.

Cleve määritteli työn (arbete) kansakunnan aineellisen ja henkisen kehityksen perustekijäksi. Hän korosti sitä, että ihminen ei tee työtä vain ruumiillisesti vaan myös ajatuksella. Ilman ruumiillisen työn avulla luotavaa elämän aineellista perustaa ei mikään inhimillinen sivistys olisi mahdollista ja ilman ajatustyötä ei mikään inhimillinen sivistys voi syntyä. Koulu luo osaltaan

edellytyksiä aineellisessa ja henkisessä työssä tarvittavalle osaamiselle, mutta koulu ei ole alisteinen yhteiskunnallisille hyötynäkökohdille. Cleve nimenomaan halusi suojata koulua satunnaisien puoluepoliittisten pyrintöjen vaikutuksilta, jotka vain haittaisivat sivistystehtävän toteuttamista.

Cleve löysi poliittisille ajatuksilleen vastakaikua oman aikansa fennomaanisesta liikkeestä, jonka toimintaan hän osallistui aktiivisesti. Hän ei kuitenkaan halunnut valjastaa koululaitosta mihinkään muuhun kuin sivistyksen palvelukseen. Koulun tehtävänä on edistää sivistyksen taasaista kehittymistä, minkä vuoksi sitä on “varjeltava yksipuolisista oppikaavoista ja olletikin tehtävä riippumattomaksi valtiollisista puoluetarkoituksista”. Sivistysinstituutiona koulu määrittelee viime kädessä itse arvolähtökohtansa, periaatteensa ja toimintatapansa.

Paitsi filosofiassaan myös yhteiskunnallisessa toiminnassaan Cleve asetti idealismin oman aikansa realismia vastaan ja korosti ihmisen sisäistä vapautta, ajattelun ja tahdon riippumattomuutta, henkistä itsenäisyyttä (Väyrynen 1992, 226–228). Näiden arvojen pohjalle hän halusi rakentaa Suomen kansan ja sen koululaitoksen elämän.

Lähteet

- Böök, E. 1900–1904. Zacharias Joachim Cleve och hans förhållande till den pedagogiska rörelsen i Finland. Tidskrift utgiven av Pedagogiska Förening i Finland.
- Cleve, Z. J. 1884. Grunddrag till skolpedagogik. Helsingfors.
- Cleve, Z. J. 1886. Koulujen kasvatuserä. Helsinki.
- Cleve, Z. J. 1901. Menniskans bildning och dess villkor. Helsingfors.
- Hämäläinen, J. 1989. Piirteitä Z. J. Cleven sivistyskäsitteistä. Snellman-instituutti. Tiedote 2/1989. Kuopio.
- Natorp, P. 1899. Sozialpädagogik. Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft. Stuttgart: Fr. Frommanns Verlag.
- Stenius, M. 1938. Z. J. Cleve. Suomen koulujen isä I–II. Vammala.
- Väyrynen, K. 1992. Der Prozeß der Bildung und Erziehung im finnischen Hegelianismus. Societas Historica Finlandiae. Studia Historica 42. Tampere.

Julkaistu: 18.9.2024.

Tekstiviittaus:

Hämäläinen, Juha 2024. Z. J. Cleve – suomalaisuusmies ja koulupedagogiikan systeeminrakentaja. *Kasvatuksen historian ENSYklopedia*. Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura. https://www.kasvhistseura.fi/sites/kasvhistseura.fi/files/Cleve_0.pdf (luettu xx.xx.xxxx)